

KAPSAMLI LİBERALİZMDEN SİYASAL LİBERALİZME: ADALETİN SİYASAL ALAN İÇERİSİNDE GEREKÇELENİRİLMESİ

Raşit ÇELİK*

ÖZET

John Rawls Bir Adalet Teorisi ile siyaset felsefesinde en önemli filozoflar arasında yerini almıştır. Siyasal Liberalizm asli eseri ise, Rawls'u özgün bir liberal yaklaşım oluşturmaya götürmüştür. Siyasal liberalizm, adaleti yalnızca siyasal alan içerisinde gerekçelendiren ve çoğulcu demokratik toplumlarda istikrarlı bir adil düzen arayışına cevap verebilen bir adalet teorisi olarak özgün bir değer taşır. Bu çalışma, bir adalet teorisinin neden ve nasıl yalnızca siyasi alan içerisinde gerekçelendirilmesi gerektiğini tartışır ve siyasal liberalizmin ana argümanlarını inceler.

Anahtar Kelimeler: *Adalet, John Rawls, siyasal liberalizm, kapsamlı doktrin.*

(From Comprehensive Liberalism to Political Liberalism: Justification of Justice within the Domain of the Political)

ABSTRACT

John Rawls, with his A Theory of Justice, has become a prominent philosopher in the field of political philosophy. In addition, in his Political Liberalism, he provided a unique liberal approach. Political Liberalism justifies a theory of justice only within the limits of the domain of the political and responds to the concern over how to realize a stable just order in pluralistic democracies, which by these ways provides a unique place in political philosophy. This study discusses why and how a theory of justice need to be justified within the domain of the political and examines the main arguments of political liberalism.

Keywords: *Justice, John Rawls, political liberalism, comprehensive doctrine.*

* Karadeniz Teknik Üniversitesi öğretim üyesi. rcelik@indiana.edu

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2016 Güz, sayı: 22, s. 83-98
ISSN 1306-9535, www.flsfdergisi.com

Giriş

John Rawls *hakkaniyet olarak adalet* şeklinde adlandırdığı adalet teorisini bir bütün olarak *Bir Adalet Teorisi* başlıklı eseriyle yayımlar.¹ Rawls'un bu eseriyle ortaya koyduğu görüşler siyaset felsefesindeki bazı konularda yeniden bir canlanmaya yol açtığı gibi, özellikle adalet konusunda çalışan filozofların değinmeden geçemeyeceği bir çalışma haline gelir. Birçok siyaset filozofunun vurguladığı gibi, *Teori*'den sonra adalet üzerine çalışanlar Rawls'un teorisine değinmeden ve hatta Rawls'a hiçbir şekilde katılmasalar bile bunun nedenlerini açıklamadan ilerleyemezler.²

Teori'nin yayımlanmasını takip eden yıllar boyunca Rawls hem çok sayıda takipçi edindiği gibi, hem de birçok açıdan eleştirilere maruz kalır. Rawls *Teori*'de ortaya koyduğu görüşlere karşı yöneltilen eleştirilere cevaplar üretir. Fakat geçen yıllar içerisinde ortaya çıkan en önemli değişim, özellikle *Teori*'nin kendi içinde ortaya çıkardığı temel bir problemle ilgilidir. Bu bakımdan, Rawls'un kariyerindeki kırılma noktası aslında "Justice as Fairness: Political Not Metaphysical" başlıklı makalesiyle ortaya çıkar.³ Rawls bu makaleyle ortaya koyduğu siyasi liberal yaklaşımı, daha sonra yayımlanan *Political Liberalism [Siyasal Liberalizm]* ile tam bir teori olarak ortaya koyar. Rawls, özellikle söz edilen makaleyle beraber, kapsamlı doktrinler ile siyasal doktrinler arasında gördüğü temel ayrıma dayanarak görüşlerini geliştirir. Siyasal liberal yaklaşımı teorileştirdikten sonra, *Teori*'de ortaya koyduğu hakkaniyet olarak adalet yaklaşımının da aslında bir çeşit kapsamlı doktrin olduğunu, fakat *Siyasal Liberalizm*'de bu yaklaşımın siyasi liberal bir teori olarak yeniden düzenlendiğini belirtir.⁴

Aşağıda daha ayrıntılı değinileceği gibi, Rawls'un hakkaniyet olarak adaleti siyasi liberal bakış açısıyla yeniden ele alması gerektiğine karar vermesinin esas nedeni, *Teori*'deki haliyle hakkaniyet olarak adaletin çoğulcu bir toplumu oluşturan tüm bireylere karşı gereçlendirilemeyeceğinin ve dolayısıyla böyle bir toplumda adaleti istikrarlı bir şekilde sağlayamayacağıının Rawls tarafından fark edilmesidir.

¹ John Rawls, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge, 1971. *A Theory of Justice* 1999 yılında revize edilmiş haliyle yayımlanmıştır. Ayrıca, Rawls hakkaniyet olarak adalet teorisini ölmeden kısa bir zaman önce, 2001 yılında *Justice as Fairness: A Restatement* başlıklı eserinde yeniden düzenleyerek ilk versiyonuna göre çok daha kısa bir haliyle yayımlamıştır. Ayrıca, *A theory of Justice [Bir Adalet Teorisi]* buradan itibaren kısaca *Teori* şeklinde ifade edilecektir.

² Harry Brighouse, *Adalet*, çev. Raşit Çelik, Epos, Ankara, 2016; Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*, Basic Books, New York, 1974.

³ John Rawls. "Justice as Fairness: Political, Not Metaphysical," *Collected Papers*, Samuel Freeman (ed.), Harvard University Press, Cambridge, 1985, ss. 388-414.

⁴ John Rawls, *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York, 1993.

Rawls *Teori*'nin kendinden kaynaklanan bu içsel problemi kısaca şu sorularla vurgular:

Makul ama birbirleriyle bağdaşmayan dini, felsefi, ve ahlaki doktrinlerin derin ayrılıklara yol açtığı çoğulcu bir toplumun, özgür ve eşit vatandaşların oluşturduğu adil ve istikrarlı bir toplum olabilmesi nasıl mümkündür? Bir başka ifadeyle, derin karşıtlıklar içeren makul kapsamlı doktrinlerin, bir arada yaşamaları ve siyasal anlayışla oluşturulmuş anayasal bir rejimi hepsinin kabul etmesi nasıl mümkündür?⁵

Daha başka bir ifadeyle, bu sorular, yaşamaya değer bir hayatı tanımlayan iyi kavramı ve etik doktrinler üzerine derin fikir ayrılıklarına sahip olunan bir toplumda insanların nasıl bir adalet teorisi sayesinde hem kendi iyi anlayışları doğrultusunda özgürce yasayabileceklerine hem de kendi iyi anlayışlarından başka iyi anlayışlarına sahip olan diğerleriyle aynı toplumda nasıl eşit şekilde yasayabileceklerine dair önemli bir kaygıyı yansıtır. Aslında bu durum Rawls'a göre modern demokrasilerin çoğulcu yapısının kaçınılmaz bir sonucudur. Bu nedenle, Rawls çoğulcu modern demokratik toplumların tek bir kapsamlı doktrine dayanarak oluşturulmuş bir adalet teorisi ile istikrarlı bir adil düzen oluşturamayacaklarını düşünür.⁶

Bu durum Rawls'u, *Siyasal Liberalizm*'de hakkaniyet olarak adalet yaklaşımını hiçbir kapsamlı doktrinle ilişkilendirmeden ve yalnızca siyasi değerlere gönderme yaparak yeniden gerekçelendirmeye götürür. Rawls, *Teori*'de kapsamlı doktrinler ile adaletin siyasi anlayışı arasında hiçbir ayrıma değinilmediğini ve hakkaniyet olarak adaletin diğer kapsamlı doktrinler gibi ele alındığını kabul eder.⁷ Bu bakımdan, *Siyasal Liberalizm* öncelikle bu temel farkı ortaya koyar ve ardından hakkaniyet olarak adalet anlayışını herhangi bir kapsamlı doktrinle bağlantılı olmaksızın ve tamamen siyasi alan içerisinde kalarak gerekçelendirmeyi amaçlar. Böylece Rawls, *Teori*'de ortaya çıkan muğlaklığın ortadan kalktığını ve *Siyasal Liberalizm*'de hakkaniyet olarak adaletin siyasi bir adalet anlayışı içerisinde yeniden tartışıldığını belirtir.⁸

Anlaşıldığı gibi, Rawls'un vurguladığı bu içsel problem tamamıyla gerekçelendirilme üzerine kurulu bir problemdir. Rawls bu içsel problemin üstesinden gelmek için, daha önce *Teori*'de görülmeyen bazı yeni kavramlar

⁵ A.g.e., s. xviii.

⁶ A.g.e., s. 37.

⁷ A.g.e., s. 15.

⁸ A.g.e., s. 16.

ve fikirler üretir. Bu yeni kavram ve fikirlerin, siyasal liberalizmi tanımlamak açısından en önemli olanları *makul çoğulculuk, muhakeme zorlukları, kamusal akıl, ve örtüşen konsensüs* olarak sıralanabilir. Bu kapsamda, bu çalışma *Siyasal Liberalizm*'de hakkaniyet olarak adalet teorisinin neden ve nasıl yeniden gerçekleştirildiği üzerine bir tartışmayı söz edilen kavramları inceleyerek sunmayı amaçlar. Bu tartışma doğrultusunda, siyasal liberalizmin bazı temel özellikleri ortaya konacak ve siyasal liberalizmi diğer yaklaşımlardan – Rawls'un *Teori*'de ortaya koyduğu anlayış da dahil olmak üzere hem diğer liberal yaklaşımlardan hem de liberal olmayan yaklaşımlardan – ayıran bakış açısı genel hatlarıyla ortaya konmaya çalışılacaktır. Burada amacın sınırlılıkları dikkate alındığında, bu çalışma ne Rawls'un adalet prensiplerini tartışmayı ne de *Teori*'de ortaya konan adalet anlayışının çeşitli eleştirilerini ve bu eleştirilere verilen cevapları incelemeyi amaçlar. Bu çalışmanın esas amacı, Rawls'un neden ve nasıl siyasal liberalizmle sonuçlanan bir teorileştirme süreci izlediğini ortaya koyarken, aslında çoğulcu bir toplumda siyasal liberal bir adalet anlayışının oluşturulması amaçlandığında hangi unsurların neden ve ne şekilde dikkate alınması gerektiğine ışık tutmaktır. Bu çerçevede, devam eden kısımlarda önce siyasi ile kapsamlı doktrin arasındaki temel ayrım ortaya konacak, ardından Rawls'u siyasal liberalizme götüren temel fikirler tartışılacak, ve son olarak siyasal liberalizmin genel karakteristiği üzerine bir tartışmayla çalışma sonlandırılacaktır.

Siyasal ile Kapsamlı Ayrımı

Yukarıda belirtildiği gibi, Rawls *Teori*'de ortaya konan hakkaniyet olarak adalet yaklaşımının aslında diğer kapsamlı doktrinlerden farklı olmadığını görür ve bu yaklaşımın yeniden nasıl ele alınabileceğini detaylıca tartışır. Peki, kapsamlı doktrin ile Rawls neyi kast eder? Öncelikle belirtmek gerekir ki, bir doktrini kapsamlı ya da siyasal yapan şey o doktrinin uygulandığı kapsamla ilgilidir.⁹ Daha açık bir ifadeyle, bir doktrinin kapsamıyla ifade edilen şey, o doktrinin insanların yaşamlarına ne ölçüde müdahalede bulunduğu hakkındadır. Rawls'a göre, örneğin, faydacılık¹⁰ bireylerin davranışları, insanlar arasındaki ilişkiler, kurumların isleyişi, toplumun düzenlenmesi ve benzeri her türlü konuda karşılaşılan durumları değerlendirirken, esas karar mekanizması fayda prensibini olarak kullanır.¹¹ Bir başka ifadeyle, fayda prensibi yaşamın her alanına uygulandığı için

⁹ A.g.e., s. 13.

¹⁰ *Utilitarianism*.

¹¹ A.g.e., s. 13.

kapsamı da yine yaşamın her alanını kapsayacak kadar geniştir. Buna karşın, siyasal bir yaklaşım yalnızca siyasal düzenin temel yapısına dair konulara uygulanırken, diğer her türlü alanda hiçbir yaptırımında bulunmaz. Rawls'un vurguladığı gibi, siyasal bir yaklaşım ile kapsamlı bir yaklaşım arasındaki temel ayrım, bu anlayışların uygulandığı alanların sınırıyla ilgilidir. Kısaca, bir doktrin yaşamaya değer bir hayatın ne olduğunu, hayatta nelerin değerli olduğunu, hangi özelliklerin ve erdemlerin bireylerde bulunması gerektiğini, ya da hangi davranışların ahlaki sınırlar içerisinde kabul edileceğini belirliyorsa, o doktrin kapsamlı bir doktrin olduğu açıkça söylenebilir.¹² Burada ortaya çıkan en temel özellik aslında, bir doktrin siyasal olarak tanımlanması için, yalnızca siyasal alan içerisinde ortaya çıkabilecek durumlara dair çıkarımlar yapması gerektiğidir. Bunun dışında kalan hiçbir konuda doğruluk iddialarında bulunamaz. Aslında bir doktrin kapsamlı bir doktrin olarak tanımlanması için hayatın bütün alanlarına dair zorunlu çıkarımlar yapıyor olması gerekmez, siyasal alanı aştığı sürece bir doktrin ne derece kapsamlı olduğuna bakılmaksızın kapsamlı bir doktrin olarak kabul edilir. Fakat bir doktrin kendisini yalnızca siyasal alan içerisinde sınırlandırıyorsa kapsamlı bir doktrin olarak tanımlanamaz.

Siyasal ile kapsamlı doktrinler arasındaki farkı daha açık hale getirmek amacıyla, Rawls'un kapsamlı doktrinlere örnek olarak gösterdiği Kantçı ahlak teorisine bakılabilir. Kant'a göre, ahlak yasaları evrenselleştirilebilir prensiplerdir ve bu prensipler zamana ve mekana göre değişiklik göstermez.¹³ Kant açısından, ahlak yasaları evrensel yasalar olduğundan, bu evrensel yasalara bağlı bir etik anlayış da evrensel doğrular üzerine kuruludur. Bu evrensel ahlak anlayışı içerisinde tanımlanan birey ise, otonom olma özelliğini evrensel ahlak yasalarını rasyonel olarak kavrama ve bu yasalara uygun hareket etme becerisinden alır. Kısaca bir birey, kendi akıl yürütme becerileri doğrultusunda evrensel ahlak yasalarını kabul eder ve bu yasalara uygun bir hayat yaşarsa, bu bireyin otonom bir birey olduğu söylenebilir.

Rawls'a göre buradaki sorun, bu evrensel doğruların insan yaşamının bütün alanlarına uygulanmak zorunda olmasıdır. Bir başka ifadeyle, evrensel etik yasalar bireyin yalnızca siyasal alanda diğer bireylerle paylaştığı kamusal yaşamı değil, aynı zamanda bireyin özel alanına giren bireysel yaşantısını da düzenler. Bu bakımdan Rawls'a göre, Kantçı liberalizm otonomiye bireylerin yaşamlarının tüm alanlarındaki esas

¹² A.g.e., s. 175.

¹³ Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Türkiye Felsefe Kurumu, İstanbul, 2009.

düzenleyici faktör olarak belirler.¹⁴ Dolayısıyla, Rawls Kant'ın otonomi temelli anlayışını kapsamlı bir ahlak doktrini olarak tanımlar, çünkü Kant'ın anlayışı içerisinde otonomi tüm bireylerin özünde sahip oldukları bir iyi anlayışına karşılık gelir. Bu nedenle, Kantçı otonomiye dayalı bir iyi anlayışı bireylerin yaşamlarının bütün alanlarına etki eden bir doktrin olarak görülür.

Peki, otonom birey Rawls'un teorisinde hangi özelliklerle tanımlanır? Öncelikle belirtmek gerekir ki, Rawls siyasi liberal teorinin bazı değerleri ile Kant'ın kapsamlı doktrininin bazı değerleri arasında benzerlikler olduğunu kabul eder.¹⁵ Fakat bu benzerlik, temelde çok önemli farklılıkları da barındırdığı için bu bir özdeşlik durumu değildir. Örneğin, otonomi hem siyasi liberal teorinin hem de Kantçı teorinin değer verdiği bir kavramdır. Fakat, otonominin nasıl ve hangi sınırlar içerisinde tanımlandığı, söz konusu bu iki teori arasındaki en temel farkı da ortaya koyar. Aslında bu temel fark, bunlardan birini kapsamlı kategorisine yerleştirirken, diğerini siyasi kategorisine yerleştiren esas nedendir.

Siyasal liberalizmde birey, adaletin prensiplerinin oluşturulmasına katkısı ve bu toplumsal işbirliğine katılımı çerçevesinde tanımlanır. Rawls'a göre otonom bir birey, yalnızca adaletin prensiplerine uygun şekilde davranması bağlamında değil, aynı zamanda adaletin prensiplerini adil şekilde oluşturması ve siyasi alanda bu prensiplerle hareket etmesi bağlamında otonomdur.¹⁶ Bir başka ifadeyle, Rawls'un otonomi anlayışı yalnızca siyasi alan içerisindeki davranışlara yön veren bir anlayıştır. Kant'ın otonomi anlayışında görüldüğü gibi hayatın tüm alanlarına uygulanmaz. Bu nedenle, Kant'ın otonomi anlayışı kapsamlı bir etik doktrin olarak ortaya çıkarırken, Rawls'un otonomi anlayışı siyasi bir tanım olarak ortaya çıkar.¹⁷ Bu bakımdan aslında Kant'ın ahlak doktrini ile siyasi liberal adalet teorisinin en önemli farkı, Kantçı otonominin bireylerin yaşamının her alanında düzenleyici bir rol oynayan kapsamlı bir etik doktrin olmasıdır.¹⁸

Kısaca, siyasi liberalizmin genel çerçevesine uygun olarak, otonom birey tanımı da siyasi alan içerisinde tanımlanır. Rawls, otonominin siyasi değerinin, bireylerin tüm yaşamına uygulanan etik değerinden ayırt edilmesi gerektiğini düşünür.¹⁹ Bu nedenle, siyasi liberal adalet teorisi otonominin

¹⁴ Rawls, *Political Liberalism*, 199.

¹⁵ A.g.e., s. 200.

¹⁶ A.g.e., s. 77.

¹⁷ A.g.e., ss. 77-78.

¹⁸ A.g.e., s. 99.

¹⁹ A.g.e., s. 78.

siyasi değerini her bir birey açısından önemli görürken, otonominin etik değerine ise bireylerin benimsedikleri iyi anlayışları doğrultusunda kendilerinin karar vermesi gerektiğini düşünür. Çünkü biri yalnızca siyasi alana girerken, diğeri bireylerin özgür olmaları gereken özel alana girer. Siyasi liberal bir yaklaşım, insan yaşamı için neyin değerli olduğuna dair bütüncül bir ahlak görüşü oluşturmaz, bireysel özellikler ve erdemler üzerine ideal ya da evrensel açıklamalar yapmaz. Eğer bir doktrin bunu kısmen bile yaparsa, kapsamlı doktrin olarak tanımlanır.²⁰

Aşağıda detaylandırılacağı gibi, muhakeme zorluklarının bir sonucu olarak, farklı doktrinleri benimseyen ve farklı iyi anlayışlarına sahip olan bireyler iyi bir yaşama dair ortaya konan idealler üzerine kaçınılmaz şekilde fikir ayrılıklarına sahiptir. Bu nedenle, bu türde fikir ayrılıklarının kaçınılmaz olarak var olduğu bir toplumda, Kantçı otonomiye dayanan bir iyi anlayışı destekçiler bulabileceği gibi karşıtlar da bulur. Fakat burada en önemli nokta şudur ki, siyasal liberalizme göre böyle bir toplumda Kantçı otonomi ya da herhangi bir kapsamlı etik doktrin doğruluk iddiaları bakımından diğer kapsamlı doktrinlerden ne üstün ne de eksiktir. Diğer makul kapsamlı doktrinler gibi, makul çoğulcu bir toplumda eşit şekilde yer alması beklenen doktrinlerdir.

Rawls'un Kantçı liberalizm için ortaya koyduğu eleştiri aslında *Teori*'de ortaya konan hakkaniyet olarak adalet anlayışı için de geçerlidir. Rawls'un *Teori*'de ortaya attığı adalet prensipleri felsefi olarak gerekçelendirilebilir olsa ve bu prensiplerin doğruluğu gösterilmiş olsa bile, çoğulcu yapıya sahip olan demokratik toplumların vatandaşlarının tümüne karşı kamusal şekilde gerekçelendirilebilir değildir.²¹ Bu kaygı doğrultusunda, Rawls *Teori*'de kapsamlı liberal teorilerle siyasal liberal teoriler arasında bir ayrım ortaya koymadığını fark eder. Bu nedenle, Rawls hakkaniyet olarak adalet anlayışını *Siyasal Liberalizm*'de yeniden, fakat hiçbir kapsamlı doktrinle ilişkilendirmeden ve tamamen siyasal alan içerisinde sınırlı tutarak gerekçelendirme çabasına girer.

Söz edilen ayrımın farkına varması ve çoğulcu modern demokrasilerde kapsamlı bir doktrin istikrarlı bir şekilde adil düzeni sağlayamayacağını düşünmesi, Rawls'u hakkaniyet olarak adaleti yeniden düzenlemeye götürür. Bu gerekliliği ortaya çıkaran temel fikirler, siyasal liberalizmi anlamak ve ana argümanları üzerinden siyasal liberalizmin genel çerçevesini çizmek açısından son derece önemlidir. Rawls'un siyasal

²⁰ A.g.e., s. 175.

²¹ Samuel Freeman, *Rawls*, Routledge, New York, 2007.

liberalizminin en temelinde insan aklına dair temel bir argüman yatar. Önce bu argümanı ele almak ve ardından diğer temel fikirleri incelemek siyasal liberalizmi açıklamaya yardımcı olacaktır.

Muhakeme Zorlukları

Rawls'a göre her birey ortak bazı akılsal güçlere sahiptir. Bireylerde bulunan bu akılsal güç ya da düşünme ve yargılama gücü sayesinde, bireyler çıkarımlar yapabilir, kendilerine sunulan kanıtları değerlendirebilir ya da birbirinden farklı ve birbirine zıt görüşler arasında bir taraf seçebilir. Fakat her bireyde bulunan bu ortak güç, herkesi zorunlu olarak aynı sonuca götürmez. Rawls'a göre, bu durum özellikle bazı zor etik sorular dikkate alındığında açıkça görülebilir. Fakat bu tür fikirsiz ayrılıkların esas nedeni, insanların bu konulardaki bilgisizliği, inatçı bir yapıya sahip olmaları, ya da basitçe birbirlerine karşı olmaları değildir.²² Rawls bu ayrılıkların nedenini bu konularda sunulan kanıtların yetersiz olması, ortaya konan argümanların muğlak ve kompleks olması, ve dolayısıyla değerlendirme yapmanın zor olması gibi unsurlara dayandırır.²³ Benzer şekilde, insanların farklı yaşam deneyimlerine sahip olmaları, yaşamlarında farklı meseleleri öncelik haline getirmeleri ve dolayısıyla bu meselelerle ilgili ortaya çıkan problemlere farklı derecede önem vermeleri sonucunda bireyler iyi bir yaşamın nasıl olduğu konusunda da farklı anlayışlara sahip olurlar. İyi anlayışına dair görülen bu farklılık, Rawls'a göre, aslında bireylerin her birinde bulunan bu akılsal gücün söz edilen sınırlılıklarla birleşmesi sonucunda ortaya çıkan bir durumdur. Bir başka ifadeyle, Rawls'un muhakeme zorlukları olarak tanımladığı durum, insanları özellikle inançlara dair konularda çeşitliliğe ve çoğulculuğa götüren asli bir faktördür.

Bu durum aynı zamanda bireyin nasıl kavramsallaştırılacağına dair sonuçlar da doğurur. Bireyler makul nedenlerden dolayı iyi anlayışı üzerine farklı şekilde akıl yürütebilir ve farklı sonuçlara varabilir. Bir başka ifadeyle, Rawls'a göre, yargılama zorlukları insanları farklı iyi anlayışlarına sahip olmaya iter. Bu durumun gösterdiği en önemli sonuçlardan biri, siyasal liberalizm açısından şöyledir: makul bireyler herkesin tek bir kapsamlı doktrini benimsemediğinin farkındadır ve muhakeme zorlukları nedeniyle bireyler kendi benimsedikleri doktrini herkesin kabul etmesini sağlayacak bir gereçlendirmeye sunamayacaklarını bilirler; dolayısıyla makul bireyler tek bir doktrini herkese dayatmanın kabul edilmediğinin

²² Rawls, *Political Liberalism*, 58.

²³ A.g.e., ss. 56-57.

farkındadır. Bir başka ifadeyle, insan aklı tüm herkesin kabul edeceği evrensel bir iyi anlayışını gerekçelendiremez. Aslında muhakeme zorlukları düşüncesinin yaptığı vurgu, insan aklının özgür kullanımının kaçınılmaz olarak farklılıklara ve anlaşmazlıklara götürdüğüdür. İnsan aklı ve muhakeme zorlukları düşüncesi birlikte ele alındığında, insan aklının çeşitlilik ve çoğulculuğun ana kaynağı olduğu açıkça görülür. İşte tam da bu nedenle, Rawls muhakeme zorlukları kavramıyla beraber makul çoğulculuk kavramını da siyasal liberalizmin ana argümanları içerisinde tartışır.

Makul Çoğulculuk

Makul çoğulculuğu anlamak için öncelikle basit çoğulculuğun ne olduğuna değinmek gerekir. Basit çoğulculuk görüşler, inançlar, değerler ve benzeri bakımlardan farklı unsurlar barındıran çeşitli iyi anlayışlarına sahip bireylerden ve gruplardan oluşan bir toplumu tanımlamak için kullanılabilir. Fakat basit çoğulcu toplumda yaşayan bireyler kendilerine ya da bağlı oldukları gruplara ait iyi anlayışı dışında kalan iyi anlayışlarına karşı zorunlu olarak hoşgörülü davranamayacağı gibi, diğerlerinin iyi anlayışlarını kendilerinininki kadar saygı değer ya da benimsenmeye değer anlayışlar olarak görmek zorunluluğunu da hissetmeyebilirler. Bir başka ifadeyle, basit çoğulculuğu oluşturan bireyler yukarıda söz edilen muhakeme zorluklarını kabul ederek, bir etik doktrinin bir başka etik doktrinden doğruluk bakımından üstün ya da zayıf olmadığını kavrayamayabilirler. Buradan da anlaşılacağı gibi, aslında makul çoğulcu bir toplumu oluşturan esas unsur makul bireylerdir. Bireylerin makul kavramı içerisinde tanımlanamadığı yerde – her ne kadar toplum basit şekilde çoğulcu bir yapıya sahip olsa bile – makul çoğulculuktan söz edilemez.

O halde, makul bireylerden oluşan bir çoğulcu toplum yalnızca birbirinden farklı iyi anlayışlarına sahip bireylerden oluşmakla kalmaz. Buna ek olarak, makul çoğulculuk içerisindeki bireyler, muhakeme zorluklarının bilincinde oldukları için hem kendi iyi anlayışlarının hem de diğerleri tarafından benimsenen iyi anlayışlarının aynı derecede benimsenmeye değer olduğunu bilirler. Farklı iyi anlayışlarının, bireylerin kendileri açısından önemli ve değerli buldukları gerekçelerle benimsendiğinin farkındadırlar. Bu durum onları, çoğulcu bir toplumda makul bireyler tarafından benimsenen iyi anlayışlarının birbirine kıyaslanamaz olduğu, yani hiçbirinin diğer herhangi birine ya da tümüne karşı evrensel doğru iddiaları bakımından üstün olamayacağı sonucuna vardırıır. Çünkü muhakeme zorluklarıyla vurgulandığı gibi, hiçbir etik doktrin doğruluk iddialarını tüm

bireylere karşı gerekçelendirilmiş şekilde kanıtlayamaz. Böylece, makul bireyler hem muhakeme zorluklarını tanırlar hem de içinde yaşadıkları çoğulcu toplumun birbirinden farklı ama birbirlerine kıyaslanamaz olan kapsamlı doktrinleri barındırdığını bilirler. Daha önemlisi, bu anlayış onları benimsedikleri tek bir iyi anlayışını diğer iyi anlayışlarına üstün görerek, kendileri dışındaki diğer herkesin de kendi benimsedikleri iyi anlayışını kabul etmeleri gerektiği gibi bir düşünceye itmekten alı koyar. Böylece, hem kendi iyi anlayışlarını hem de diğerleri tarafından benimsenen makul iyi anlayışlarını eşit şekilde var olma hakkına sahip makul anlayışlar olarak görürler. Daha da önemlisi, bu durum onları bu anlayışı yansıtan adalet prensiplerine sahip olmaları gerektiği düşüncesine yönlendirir.

Bu adalet anlayışı öyle olmalıdır ki, hem birbirinden farklı ve hatta birbirine zıt ama makul olan doktrinlerin bireyler tarafından benimsenmesine ve bireylerin bu doktrinlere bağlı olarak kendi iyi anlayışlarını özgürce seçebilmelerine izin vermeli, hem de siyasal alan içerisinde tüm bu farklılıkları oluşturan çoğulcu toplumun her bir bireyini eşit vatandaşlar olarak güvence altına almalıdır. Kısaca makul çoğulcu bir toplumda adaletin prensipleri vatandaşları siyasal alanda eşit, özel alanlarında ise özgür bireyler olarak tanımlar ve böylece toplumun adalet anlayışının tüm makul doktrinler ve bireyler tarafından adil bulunduğu bir düzen oluşturur.

Peki, bu durumda ortaya çıkan adalet anlayışı hangi özelliklere sahip olursa bu şartı sağlayabilir? Buraya kadar söz edilen muhakeme zorlukları ve makul bireylerden oluşan makul çoğulculuk fikirleri, aslında siyasi alanın sınırlarını ortaya koyar. Görüldüğü gibi, böyle bir adalet teorisi ve bu teorisinin içeriğini oluşturacak olan adalet prensipleri, hiçbir kapsamlı doktrine göre düzenlenmemeli, hiçbir kapsamlı doktrinden kaynağını almamalı, ya da hiçbir kapsamlı doktrinle ilişkili olmamalıdır. Fakat aynı zamanda, çoğulcu toplum içerisindeki bireylerin benimsedikleri tüm makul kapsamlı doktrinlerce adil bulunmalıdır. Ancak o zaman herkesin üzerinde hemfikir olduğu ve adil olduğu herkesçe kabul edilen adalet prensipleri oluşturulacak ve böylece istikrarlı bir adil düzen kurulacaktır. Burada tekrar ortaya çıktığı gibi, siyasal liberalizmin temel amacı, hiçbir metafiziksel, ahlaki, dini, felsefi, kültürel, ya da benzeri bir kapsamlı doktrine dayanmadan gerekçelendirilebilecek olan adalet prensiplerine ulaşmanın yolunu ortaya koymaktır. Aslında bu, yukarıda Rawls'tan alıntılanan soruların bir başka ifadesidir. Kısaca, bu fikirler Rawls'u adaletin siyasal liberal bir çerçevede gerekçelendirilmesi gerektiği sonucuna götüren temel fikirlerdir. Peki,

siyasal liberal adaletin prensipleri nasıl belirlenebilir, bu prensipleri tanımlayan araç nedir?

Örtüşen Konsensüs ve Siyasal Liberal Adalet

Rawls'a göre makul çoğulcu bir toplumun adil bir düzene ulaşması için o toplumun vatandaşları arasında adalet üzerine bir antlaşmaya varılması gerekir. Bir başka ifadeyle, makul çoğulcu toplumu oluşturan birbirinden farklı ve birbirleriyle kıyaslanmaz olan makul iyi anlayışları arasında adaletin prensiplerini belirleyen bir çerçeve üzerine bir anlamlaşmaya varılmış olması gerekir. Rawls'a göre toplumsal birliğin kaynağı, anayasal rejimlere uygun olan bir adalet anlayışı üzerine kurulu olan bir konsensüs olmalıdır ve anayasal bir rejimde hiçbir kapsamlı doktrin bunu sağlayamaz.²⁴ Rawls bunu sağlayacak olan konsensüsü, örtüşen konsensüs olarak adlandırır.

Örtüşen konsensüs basitçe anayasal bir antlaşmaya karşılık gelse bile, sıradan bir anayasal antlaşmadan önemli derecede ayrılır. Örtüşen konsensüs, çoğulcu bir toplumda yasayan ve birbirlerinden farklı iyi anlayışlarına sahip olan ve birbirleriyle kıyaslanamaz özellikteki kapsamlı doktrinleri benimsemiş olan makul bireylerin üzerinde hemfikir olduğu, birlikte vardıkları bir antlaşmadır. Bu derece farklılıkların yer aldığı bir toplumda, her bir bireyin ve grubun bu konsensüsün adil olduğunu ve belirlediği adalet prensiplerinin de sosyal işbirliğini adil şekilde düzenleyebileceğini düşünmelerinin en temel sebebi, bu konsensüsün belirli bir kapsamlı doktrine dayanılarak ya da onun bir parçası olarak hazırlanmamış olmasıdır.

Muhakeme zorlukları ve makul çoğulculuk fikirleriyle de vurgulandığı gibi, tüm bireylerin üzerinde hemfikir olamayacağı bir doktrin farklı iyi anlayışlarına sahip olan bireylerden oluşan çoğulcu bir toplumda herkesin eşitliğini ve özgürlüğünü garanti altına alabilecek bir adalet anlayışını ve bu anlayışa bağlı adalet prensiplerini belirlemede yetersiz kalacaktır. Rawls tam da bu nedenle, adalet prensiplerini belirlemeye çalışırken önce kapsamlı bir doktrini genel geçer doğru olarak kabul edip ardından bu doktrinle uyumlu olan adalet prensiplerini ortaya koyma yolunu tercih ettikleri için kapsamlı doktrinleri eleştirmiştir. Rawls'a göre çoğulcu bir toplumda tek bir kapsamlı doktrine dayalı bir adalet anlayışı oluşturma çabası, o toplumu kaçınılmaz şekilde baskıcı olmaya götürecektir. Bunun

²⁴ A.g.e., ss. 135, 201.

nedeni basitçe söyle ifade edilebilir. Eğer çoğulcu bir toplumda iyi anlayışı bakımından, bireyler kaçınılmaz şekilde farklı görüşlere sahipse ve bu görüşler kaynağını farklı ve birbirleriyle uyuşmayan kapsamlı doktrinlerden alıyorsa, o halde tek bir kapsamlı doktrine göre belirlenen adalet prensipleri bu doktrini benimsemeyen diğer bireyler tarafından adil prensipler olarak görülmeyecektir. Hakim durumda olan bu kapsamlı doktrin ise, kendi otoritesini korumak ve kendi prensiplerine göre düzenlenmiş yapıyı sürdürmek amacıyla, bu doktrini benimsemeyen diğer bireylere karşı zaman içerisinde baskıcı hale gelecek ve tek evrensel doğru olarak gördüğü kendi doktrinini diğer bireylere kabul ettirme çabasına girecektir. Bu nedenle, Rawls'a göre çoğulcu bir toplumu düzenlemek üzere görev alan bir kapsamlı doktrin yalnızca baskıcı devlet gücünü kullanarak sürdürülebilir.²⁵ Bu durum ise, siyasal liberalizmin istikrarlı bir adil düzen arayışına cevap olmadığı gibi, aslında ulaşılmak istenen adil düzenden oldukça uzaktır.

Bu nedenle Rawls'a göre örtüşen bir konsensüs genel anlamda, özgür, eşit ve makul vatandaşların birlikte vardığı bir antlaşma olmalıdır ve yalnızca vatandaşların gündelik yaşamlarını sürdürürken ihtiyaç duydukları ortak alanlara uygulanacak adalet prensiplerini belirleyen bir konsensüs olmalıdır. Bu bakımdan, örtüşen konsensüsle belirlenen adalet prensipleri yalnızca demokratik kurumlara uygulanır. Vatandaşların gündelik yaşamlarını devam ettirdikleri kamusal alanda yer alan kurumların işleyişini ve vatandaşların bu alandaki davranışlarının çerçevesini belirler. Rawls bu alanın işleyişini sağlayan kurumları, toplumun temel yapısı olarak adlandırır ve adalet prensiplerinin yalnızca bu alana dair yaptırımları olması gerektiğini savunur.²⁶

Örtüşen konsensüsün belirlediği adalet prensiplerini yalnızca bu alanla sınırlı tutarak, Rawls kapsamlı doktrinlerden farklı olarak ve hiçbir kapsamlı doktrine bağlı olmaksızın, adaletin kapsamını yalnızca siyasi alan içerisine sınırlandırır. Bir başka ifadeyle, adaletin öznesi bireyler değil, toplumun temel yapısıdır. Bununla beraber, örtüşen konsensüs vatandaşların iyi anlayışlarına dair herhangi bir çıkarımda bulunmaz. İyi bir yaşam anlayışının nasıl olması gerektiği ya da bireylerin hangi kapsamlı doktrine göre iyi anlayışlarını oluşturmaları gerektiği gibi sonuçları yoktur. Bunun en temel nedeni, muhakeme zorlukları fikriyle vurgulandığı gibi, hiçbir doktrin evrensel olarak tüm bireylerin değerli bulacağı bir iyi hayat anlayışı iddiasını doğrulayamayacağının bilinmesidir. Bu nedenle, siyasi liberal bir adalet anlayışı bir hayatın nasıl yaşandığında değerli olacağı,

²⁵ A.g.e., s. 37.

²⁶ A.g.e., s. 11-12.

bireylerin iyi anlayışlarını nasıl şekillendirdiğinde böyle ahlaki bir hayat yaşamış olacakları gibi evrensel doğrular ya da varsayımlar üzerine kurulmaz.

Kısaca örtüşen bir konsensüsün belirlediği adalet prensipleri yalnızca siyasi alana uygulanır, her bir makul bireyi bu alanda eşit kılacak şekilde düzenlenir, ve değerli buldukları yaşam tarzını hangi iyi anlayışına göre belirleyecekleri konusunda bireyleri özgür birikir. Böylece örtüşen konsensüs anlayışı sayesinde adaletin prensipleri bireylerin hem kamusal alanda eşitliğini hem de özel alanda özgürlüğünü garanti altına alır. Ve bunu yaparken, bireyler yukarıda belirtildiği ölçüde makul oldukları sürece, bireylerin hangi doktrini benimsedikleri, nasıl bir iyi anlayışı içerisinde özel hayatlarını sürdürdükleri gibi unsurlarla ilgilenmez.

Peki, eğer hiçbir doktrine göre belirlenmiyorlarsa, siyasi alana uygulanan adalet prensiplerini adil yapan şey nedir? Makul bireylerin kamusal aklın özgür kullanımı içerisinde ve yalnızca siyasi alana uygulanmak üzere adaletin prensiplerini belirleme girişimlerinin sonucunda oluşan bir örtüşen konsensüs, adil olduğu herkesçe kabul edilen adalet prensiplerinin kaynağıdır. O halde, kamusal aklın kullanımıyla ne ifade edilmek istendiğine de değinmek gerekir.

Rawls'a göre kamusal akıl, vatandaşlar adaletin prensipleri üzerine yürütülen kamusal tartışmalara katıldıklarında ortaya çıkar.²⁷ Bir başka ifadeyle, adaletin içeriğine dair tartışmalarda eğer siyasi alan dışında kalan meseleler yer alırsa, bu kamusal olmayan bir tartışma olarak tanımlanır.²⁸ Rawls açısından, adalet tartışmalarında yalnızca kamusal alan, yani siyasi alan odak noktası olmalıdır. Bu bakımdan kamusal aklın kullanımı, bu alana dair tartışmalarda yürütülen ortak akıl ya da ortak tartışma olarak tanımlanabilir.

Bu noktada vurgulamak önemlidir ki, bireyleri makul tanımına yerleştiren bir başka özellik, bireylerin gönüllü ve istekli bir şekilde toplumsal işbirliğini sağlayacak olan adalet prensiplerinin oluşturulmasına katkı sağlama ve herkesçe özgür şekilde kamusal aklın kullanımıyla kabul edilmiş olan adalet prensiplerine uyma isteğinde olmalarıdır. Bu kısaca, adil bir çoğulcu düzeni devam ettirme isteğinde olmaktır.²⁹ Aslında makul bireylerin bu istek içerisinde olmaları ve bunu gerçekleştirecek olan adalet prensiplerini birlikte belirlemeleri, bu prensiplerin adil olduğu yargısına

²⁷ A.g.e., s. 215.

²⁸ A.g.e., s. 220.

²⁹ A.g.e., s. 48-50.

götürür. Bu sayede her bir birey, adaletin prensiplerinin herkesçe özgür ve eşit şekilde kabul edildiğini ve kamusal alanda herkesin bu prensipler üzerinden hareket ettiğini bilir. İşte bu noktaya ulaşıldığında artık Rawls'un yukarıda söz edilen temel sorularına cevap bulunmuştur. Böylece, yalnızca adil bir toplumsal düzeni kurmakla kalınmaz. Daha önemlisi, bu adil düzenin iyi anlayışları açısından derin farklılıklar içeren çoğulcu bir toplumda istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi için adaletin prensipleri siyasal olarak belirlenerek, bu düzenin herkese karşı adil olması garanti altına alınır.

Kısaca, siyasal liberal bakış açısıyla, makul çoğulcu bir toplumda bireylerin kamusal akıl yoluyla belirledikleri adalet prensiplerinin adil olarak kabul edilmesinin esas nedeni, bireylerin bu prensiplerin belirlenmesinde hür iradeleriyle yer almaları ve farklı doktrinleri benimsemelerine rağmen hep birlikte adaletin prensipleri siyasal alana uygulanmak üzere adil prensipler olarak belirlemiş olmalarıdır. Vatandaşlar arasında bu yolla varılan antlaşma ya da örtüşen konsensüs, adaletin içeriğini ve uygulanacağı alanı siyasal alana sınırlandırarak ortaya koyan esas yapıdır. Kısaca, siyasal liberalizmin temel dayanağıdır.³⁰

Sonuç

Teori'de ortaya çıkan Rawls ile *Siyasal Liberalizm*'de ortaya çıkan Rawls arasındaki ayrım dikkate çekicidir. *Teori*'deki Rawls'tan farklı olarak, *Siyasal Liberalizm*'deki Rawls kapsamlı teorilerin istikrarlı bir adil düzen kuramayacağı sonucuna vararak yalnızca faydacı ya da Kantçı doktrinleri değil aynı zamanda *Teori*'deki haliyle hakkaniyet olarak adaleti de eleştirir ve özgün bir gerekçelendirme yöntemiyle siyasal liberal bir adalet teorisi oluşturur.

Yukarıda söz edildiği gibi, makul çoğulculuk ve muhakeme zorlukları gibi kavramlar siyasal liberalizme özgü kavramlardır. Aslında bu kavramlar, *Teori* ile *Siyasal Liberalizm* arasındaki temel farkların başında gelir. Fakat en önemli fark örtüşen konsensüs kavramıdır. Bu kavram, hem çoğulcu

³⁰ Bu çalışmanın sınırlılıkları çerçevesinde, Rawls'un belirlediği adalet prensipleri ve bu prensipleri oluşturmanın ana araçları bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu çalışmanın odak noktası, siyasal liberalizmin adalet üzerine temel argümanını nedenleriyle birlikte ortaya koyarak siyasal liberalizmin adalet anlayışını tartışmaktır. Rawls'un da belirttiği gibi, hakkaniyet olarak adalet yaklaşımı, olası diğer siyasal liberal adalet teorileri arasında yer alan uygulanabilir bir teoridir, fakat uygulanabilir *tek* teori değildir. Bu nedenle, burada amaç hakkaniyet olarak adaletin prensiplerini incelemek değil, genel çerçevesiyle siyasal liberal adalet anlayışını tartışmaktır.

demokrasileri makul çoğulculuk tanımına alacak hem de istikrarlı bir adil düzeni sağlayacak olan adalet prensiplerini belirleyecek olan temel fikirdir.

Rawls siyasi liberal adalet teorisini oluştururken, siyasi liberal adaleti yalnızca kapsamlı doktrinlerden bağımsız bir şekilde oluşturulan bir teori olarak tanımlayarak bırakmaz. Bununla beraber siyasi liberalizmin en önemli özelliklerinden biri, adaletin prensiplerinin yalnızca temel yapıya uygulanan ya da siyasal alan içerisine sınırlanan prensipler olarak ele alınmasıdır. Böylece, siyasi liberal bir çerçevede oluşturulan adalet prensipleri, Rawls'a göre, birbirleriyle kıyaslanamaz olan farklı kapsamlı doktrinlerce benimsenebilecek ve ne tür iyi anlayışını benimsediklerine bakılmaksızın herkes için adaleti sağlayabilecektir. Dolayısıyla, kapsamlı doktrinlerin düştüğü kaçınılmaz çıkmaza, yani baskıcı devlet gücünü kullanma zorunluluğuna yakalanmaksızın, istikrarlı bir şekilde herkes için adil bir düzen oluşturacak ve sürdürecektir. Aslında siyasal liberalizmin özgün değeri tam da bu noktada ortaya çıkar, çünkü adaleti yalnızca siyasal alana sınırlandırarak herkese eşitlik sağlamak ve özel alanda herkese özgürlük tanımak, özellikle muhakeme zorlukları dikkate alındığında liberal ya da liberal olmayan hiçbir kapsamlı doktrin gerçeğe geçirebileceği bir olasılık olarak görünmemektedir. Yine de bu noktada belirtmek gerekir ki, Rawls her ne kadar *Teori*'de ortaya çıkan evrensel dilden uzaklaşarak *Siyasal Liberalizm*'de farklılıkları dikkate alan titiz bir dil kullansa da, yine de evrensel bir bakış açısı ürettiği eleştirisine maruz kalır.³¹

Fakat vurgulamak gerekir ki, Rawls'un siyasal liberal bakış açısının en önemli argümanlarından biriyle vurgulandığı gibi, insan aklı tek bir doktrini ya da tek bir iyi anlayışını herkesçe evrensel bir doğru olarak kabul edilmesi için tüm bireylere karşı gerekçelendiremez. Bu durum adalet teorileri açısından da aynıdır. Eğer bir adalet teorisi herhangi bir kapsamlı doktrine dayanarak oluşturulmuşsa, yani iyi ya da ahlaki bir yaşama dair bir doktrini yaşamın her alanını kapsayarak belirleyen bir anlayışa göre oluşturulmuşsa, o zaman böyle bir adalet teorisinin herkesçe adil kabul edeceği yalnızca bir yanılsama olacaktır. Böyle bir iddianın doğruluğu siyasi liberalizme göre, insan aklının sınırlılıkları ve muhakeme zorlukları dikkate alındığında olası görünmemektedir. Kısaca, bir adalet teorisi herhangi bir kapsamlı doktrine bağlı olduğu sürece, evrensel iddialarını asla gerekçelendiremeyecektir. Böyle bir doktrin en nihayetinde baskıcı ve zorlayıcı bir hale dönüşeceği de dikkate alınır, o halde siyasi liberalizme göre istikrarlı bir adil düzene ulaşmak için siyasal alan içerisinde gerekçelendirilmiş bir adalet anlayışı oluşturmak çoğulcu demokratik toplumlar açısından bir ihtiyaç, hatta bir zorunluluktur.

³¹ Rawls'un ilk ve son dönem düşüncelerinin eleştirel bir çalışması için bkz., örneğin, Armağan Öztürk. "II. Rawls Dönemi: Biçimsel Aklın Çözülüşü mü?" *Toplumsal Üzerine Yeni Perspektifler*, Armağan Öztürk (der.), Dipnot Yayınları: Ankara, 2008, ss. 9-30.

KAYNAKÇA

- Brighthouse, H. *Adalet*. Çev. Raşit Çelik. Ankara: Epos, 2106.
- Freeman, S. *Rawls*. New York: Routledge, 2007.
- Kant, I. *Ahlak Metafiziginin Temellendirilmesi*. Türkiye Felsefe Kurumu: İstanbul, 2009.
- Nozick, R. *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books, 1974.
- Öztürk A. "II. Rawls Dönemi: Biçimsel Aklın Çözülüşü mü?" *Toplumsal Üzerine Yeni Perspektifler*, Armağan Öztürk (Der.), 9-30. Ankara: Dipnot Yayınları, 2008.
- Rawls, J. *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press, 1971.
- Rawls, J. *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge: Harvard University Press, 2001.
- Rawls, J. "Justice as Fairness: Political Not Metaphysical." *Collected Papers*, Samuel Freeman (Ed.), 388-414. Cambridge: Harvard University Press, 1985.
- Rawls, J. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press, 1993.